

Kommentar

Jill Byrnit

Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Øjenvidneberetning fra chimpanse-stalden

Jeg har med stor interesse læst Høgh-Olesens target-artikel om deling og socialitet hos mennesket og andre primater. Med tidligere virke som forsknings-assistent på en amerikansk primat-station og som nuværende Ph.d.stipendiat i antropologisk psykologi har jeg selv i flere år bedrevet forskning med andre primater end mennesket, primært menneskeaber, som forsøgsdeltagere. Mine forsøg (som for øvrigt har omhandlet Theory of mind) har været af en sådan karakter, at jeg har befundet mig på staldside hos dyrene, og jeg har, foruden at kunne observere dyrenes adfærd over for hinanden på tæt hold, derved også haft rig mulighed for at kunne iagttage deres adfærd, som den kommer til udtryk i nært samvær med mig, et medlem af arten *Homo sapiens*. Jeg har ad flere omgange arbejdet med den samme chimpanse-flok i Givskud Zoo som Høgh-Olesen, og har befundet mig omkring deres anlæg under enkelte af hans forsøg. Herudover har jeg bedrevet forskning med 2 af de 3 øvrige menneskeabe-arter, orang-utan'er og gorillaer. I herværende kommentar til Høgh-Olesens artikel vil jeg diskutere aspekter af primært chimpansens delingsadfærd. Da jeg i det store og hele er enig med Høgh-Olesens konklusioner vedrørende lighedspunkter mellem *Homo sapiens* og *Pans* delingsadfærd (se nedenfor), vil jeg i min kommentar især rette fokus mod de store forskelle i delingsadfærd, der også eksisterer mellem mennesket og vores nærmeste slægtning. Jeg vil desuden påpege væsentlige forskelle i delingsadfærd inden for arterne af menneskeaber.

Offervillighed

Lad mig starte med at konstatere, at Høgh-Olesens (og andre af ham citerede primatologers) data over chimpansens delingsadfærd grundlæggende stemmer overens med de uformelle observationer, jeg har gjort mig. Chimpansens delingsadfærd tyder ganske rigtigt på, at der som hos mennesket eksisterer normer omkring reciprocitet, offervillighed, og ikke mindst en stærk norm omkring, at "magt ikke er ret", som Høgh-Olesen så rammende formulerer det. Jeg har ligeledes ved selvsyn kunne konstatere, at chimpanser på dette som på så mange områder har en adfærd, der er langt mere lig menneskets, end Old World Monkeys (Østaber) har. Hvad der måske er mere overraskende er, at de to chimpansearters (den såkaldte "almindelige" chimpanse og bonobo) offervillighed ikke gør sig gældende hos en anden nær slægtning af mennesket, gorillaen. En gorillahan kan blive endog særdeles rasende, hvis en

hun lægger hånd på et fødeemne, som han måtte have lyst til, og han har absolut ingen moralske skrupler omkring at bide hende eller true maden ud af munden på hende, som jeg har kunne konstatere det ved selvsyn adskillige gange. Hos gorillaer lader normen til at være præcis den samme som hos Old World Monkeys: Magt er ret! Og Gud nåde trøste den, der bryder denne norm. Dette inkluderer for øvrigt undertegnede, der i forbindelse med mine forsøg sommetider har ignoreret den dominerende han i Givskud Zoos gorillaflok, Samson, for at give godbidder til hunner, der har deltaget i forsøgene. Samson har stirret mig olmt i øjnene, hvorpå han har bidt sig i underlæben af frustration og derpå kastet sig med alle sine 180 kg. mod tremmerne imellem os! En sådan adfærd har jeg meget sjældent oplevet hos chimpansehanner, der blev forfordelt, og jeg vil vove skindet med en påstand om, at dette ikke blot er et udtryk for forskelle imellem enkelte grupper af chimpanser og gorillaer, men snarere en mere generel forskel i delingsadfærd mellem disse arter. Jeg tror således, at Høgh-Olesen gør klogt i at drage konklusioner vedrørende ligheder mellem specifik Pan-adfærd og menneskelig adfærd, og ikke udbrede sit gyldighedsområde til menneskeaber som sådan, som det ofte gøres i primatologien.

Når man diskuterer delingsadfærd, er det vigtigt at skelne mellem *offervillighed* og *offeraglæde*. På begge områder eksisterer der nævneværdige forskelle på chimpanser og mennesker, dog især hvad gælder offeraglæden. Mere om det nedenfor.

Hvis vi starter med *offervilligheden*, så er det et karakteristika ved mennesket, at det selv under pressede forhold ofte aktivt deler med sine nærmeste eller endog med mennesker, de ikke deler nogen form for familie-slægtskab med. Skønt historien er spækket med beretninger om menneskelig griskhed og selvished af en sådan karakter, at det langt overstiger, hvad man ville se hos en mentalt sund chimpanse, så er der vel omtrent lige så mange eksempler på mennesker, der uegennyttigt og aktivt har delt med deres medmennesker. I de tyske koncentrationslejre hændte det, at folk, der selv var totalt udsultede, delte deres minimale fødevarer med endnu dårligere stillede. Samme fænomen kan hyppigt observeres i lande eller områder med stor materiel armod, hvor folk alligevel deler den smule, de har. Den menneskelige offervillighed ser således ikke ud til at være begrænset til overskudssituationer, hvor det ingen omkostninger har for den enkelte at dele ud af sin overflod, men lader til at bunde i en dyb motivation for at dele. Det lader til, at der i vores arts sociale responsivitet (Asplund, 1987) også ligger en meget dyb, indtrængende og

ikke altid belejlig trang til spontant at gensvare folks behov. Med andre ord, så deler vi, fordi vi slet ikke kan lade være med at dele! Selv har jeg observeret dette fænomen igen og igen, når jeg har befundet mig i fremmede metropoler med mange tiggere i gaderne. Min umiddelbare impuls, når jeg ser en tigger, der uden tvivl har hjælp behov, er at begave ham, og den impuls er egentlig ikke forsvundet, når jeg på dag 10 støder på tigger nr. 200; jeg er bare blevet bedre til at bekæmpe impulsen! Det skal her bemærkes, at jeg vel i øvrigt ikke er et sødere, mere empatisk, eller voldsomt mere generøst menneske, end så mange andre folk. Jeg har ved samtaler med mange forskellige slags mennesker i hvert fald kunne konstatere, at jeg ikke er ene om at have det på denne måde. Hvad jeg også har erfaret er, at det tilsyneladende er en relativt gængs "overlevelsesh"-strategi i den slags situationer, at man på forhånd bestemmer sig for, hvor mange penge man vil give til tiggere den dag. Som menneske må man altså i visse situationer tænke over og bevidst vælge en mod-strategi for at kunne tøjle sin offervillighed. Noget lignende har jeg til nu ikke observeret hos chimpanser. Jeg har været vidne til adskillige eksempler på, hvad Høgh-Olesen kalder *accepted taking*. Jeg har også overværet mange episoder med *passive sharing*. Men medmindre man kan sige, at det er et offer at efterlade føde på gulvet, når man går, og altså undlade at rane alt til sig, der ikke er boltet fast, så har jeg meget sjældent oplevet en chimpanse aktivt dele med en artsfælle. En ting er, at chimpanser kun meget nødtigt giver noget attråværdigt fra sig, når først de har fået fat i det. En anden ting er, at selv små unger sjældent modtager "gaver" fra deres mødre eller andre voksne. Tværtimod har jeg observeret adskillige episoder, hvor mødre og andre voksne har snuppet attråværdige emner ud af hånd eller mund på unger sommetider flere på hinanden følgende gange. Det er her på sin plads at sige, at chimpanser, i lighed med mange andre pattedyr, i øvrigt har en engelsk tålmodighed, når det drejer sig om unger og lader dem "get away with murder". Retfærdigvis skal det også påpeges, at hvis den frarøvede chimpanseunge skrider højt og hjerteskrærende nok, så forbarmer tyven sig som regel og afleverer tyvekosterne helt eller delvist tilbage. Men hvis dette skal kvalificere som aktiv deling, må man da vist have en så bred definition af begrebet, at det mister sin anvendelses-værdi.

Over for mine observationer kan man indvende, at de omhandler chimpanser i fangenskab, der ikke har mulighed for at gå på jagt, hvilket netop er de forhold under hvilke, felt-primatologer især har observeret stærk delingsadfærd. Måske det er tilfældet, at chimpanser i fangenskab rent faktisk er vældigt offervillige, men blot ikke har mulighed for 1) at vise os det, eller 2) leve det ud i de situationer, der ville falde dem naturligt. Til dette vil jeg svare, at selvom et sådan argument uomtvisteligt er sandt, så er der andre aspekter ved fangenskab, der burde fremme delingsadfærd, ikke mindst det meget vigtige faktum, at dyr i fangenskab sjældent sulter og som regel har udsigt til endda alt for meget mad i løbet af en dag. Alt andet lige burde det være lettere at dele, hvis man har en årsindtægt på 1 million, end hvis man er på overførselsindkomst (skønt dette hos mennesket hverken er en nødvendighed for at dele, som jeg beskrev oven for med koncentrations-lejr-eksemplet, eller praktisk viser sig at holde stik, som Høgh-Olesen refererer).

Opsummerende lader det ikke til, at i hvert fald chimpanser i fangenskab har en stærk indre trang, der kun svært lader sig undertrykke, til at dele med hinanden. Tværtimod lader de til at tåle en langt større grad af tiggende blikke og fremstrakte hænder, end de fleste mennesker med en psyke, der falder inden for normalområdet gør.

Offerglæde og gave-givning i mødet med *Homo sapiens*

Bevæger vi os nu væk fra offervilligheden og ser på *offer-glæden*, bliver forskellene mellem menneskers og chimpansers delingsadfærd endnu tydeligere. Det var yderst interessant læsning for mig, at hjerneforskere har kunne påvise en neurologisk forbindelse mellem samarbejde og lyst. Om sådanne forbindelser eksisterer hos chimpanser, er jeg ikke kompetent til at udtale mig om, men jeg tvivler på, at gennemsnitschimpansen oplever stor lyst eller glæde forbundet med at give gaver til en artsfælle. Det er i hvert fald meget, meget sjældent, at man oplever aktiv, spontan gavegivning mellem chimpanser (eller gorillaer og orang-utan'er for den sags skyld). Det lader til, at chimpanser *tåler* at dele, men *nyde* det, gør de vist ikke, og det er som sagt meget sjældent, at jeg har oplevet en chimpanse spontant give en gave til en artsfælle på den måde, man ofte oplever det hos menneskebørn og – voksne.

Ville chimpanser kunne lære at udvise en større grad af offervillighed og endog offerglæde, hvis de blev eksponeret for egnede rolle-modeller? Et antal chimpanser verden over er i forskningsøjemed vokset op i tæt samspil med mennesker i menneskehjem, hvor de er blevet opdraget som menneskebørn. Fra filmoptagelser af samvær mellem nogle af disse aber og deres menneskelige omsorgsgivere fremgår det, at chimpanser bestemt kan lære at give ting fra sig på kommando under mindre hylen og skrigen, end det ellers er tilfældet. Af filmoptagelserne lader det sig desværre ikke bedømme, om disse chimpanser også spontant giver ting fra sig. Altså giver, ikke fordi de er nødt til det, men bare fordi de har lyst. I min egen omgang med mere "normale" chimpanser, der er i fangenskab, men vokset op med artsfæller, har jeg oplevet adskillige episoder, der får mig til at mene, at visse omstændigheder bestemt ville kunne facilitere større spontan gave-givning. I alle de chimpanse-flokke, jeg har studeret, er det sket, at jeg med jævne mellemrum har modtaget, hvad der kun kan betegnes som gaver. En typisk gave-givnings-seance ser sådan ud, at jeg dukker op i stalden efter at have været ude af syne i et stykke tid og en af de chimpanser, jeg swinger rigtigt godt med (ja, kære læser, der eksisterer i høj grad en sådan ting som god/dårlig "kemi" i visse chimpanse/menneske-konstellationer), sætter sig foran mig og kigger mig dybt i øjnene. Efter et stykke tid begynder den så at afsøge området, hvor den sidder, med fingrene, indtil den finder noget, der adskiller sig positivt (læs: lort is a no go! Chimpanser er udmærket klar over, at lort er nyttigt som våben, men ildeset som gave!) fra det omkringliggende materiale, dvs. en lille sten i halmen eller et særligt godt stykke frugtskræl. Denne delika-

tesse bliver så rakt til mig eller lagt på tremmerne imellem os, mens gave-giveren iagttager mig. Denne type adfærd skal ikke forveksles med, at selv den mest tungnemme chimpanse ret hurtigt lærer at række ulovlige besiddelser ud gennem tremmerne, når en dyrepasser vil bytte med en lækker godbid. Jeg mener mig i besiddelse af tilpas megen erfaring med chimpanser til at skelne mellem, om pågældende chimpanse giver mig en sten for at lokke en godbid ud af mig (hvorpå den irriteret slår ud med hånden, hvis den ikke får noget igen), eller om den gør det så at sige med selve overrækkelsen af objekt til formål. Lignende gavegivnings-seancer har jeg som nævnt sjældent oplevet chimpanser imellem.

Hvorfor nu denne forskel hos chimpanser mellem at give til hinanden indbyrdes eller give til et menneske? Chimpanser, i lighed med mennesket, kommer som bekendt til verden udstyret med relativt få instinktivt givne adfærdsmønstre. Meget skal læres hen ad vejen. Chimpanser i fangenskab har i deres daglige omgang med mennesker masser af muligheder for at iagttage spontan gave-givning i forbindelse med, at mennesker rækker dem lækre ting. Chimpanser oplever således igen og igen, at der er en positiv social kontakt knyttet til gave-givningen. Omvendt oplever de også, at det yderst sjældent sker, at mennesker vil have det samme, som de selv vil, og de derfor bliver tvunget ind i en konkurrencepræget situation med mennesker, som de konstant gør det med flokmedlemmer. Gentagne gange i historien har felt-primatologer (bl.a. Jane Goodall) måtte stoppe daglige fodringer af vilde chimpanser (såkaldt *provisioning*), idet det førte til så megen aggression flokmedlemmer imellem, at det stod i vejen for studierne af naturlig adfærd. Måske det ofte underliggende konkurrence-aspekt hos de meget dominansorienterede chimpanser simpelthen er i vejen for, at de kan opleve eller udvise spontan generøsitet eller offerglæde. Og måske fraværet af konkurrence i samværet med mennesker dæmper op for sådan offerglæde.

Ovenstående hypotese ville kunne forklare et andet bemærkelsesværdigt aspekt ved gave-givningen mellem chimpanse og menneske: At selv dyr, der som beskrevet meget sjældent har oplevet mennesker, som nogle de har skulle konkurrere med, eller som nogen, der er ude på at snuppe ting ud af hænderne på dem, kan have vældigt svært ved at forstå ens gode gave-givningsintentioner. Utallige er de gange, jeg har forsøgt at overrække en chimpanse en lege-genstand, såsom et tæppe, blot for at opleve, at gaven hidsigt er blevet flået ud af hænderne på mig, som var jeg ude på at fratage, ikke overrække, chimpansen den. Måske fordi det er så usædvanlig en begivenhed i en chimpanse-hverdag, at nogen frivilligt vil dele ud af sin overflod i stedet for at monopolisere attråværdige genstande, bliver mine gode intentioner ofte taget for slette. Der er i denne sammenhæng store individuelle forskelle i, hvem der tilsyneladende forstår mine intentioner og tager imod med glæde i stedet for hidsighed, og hvem der ikke gør. Ligeledes er der, som Høgh-Olesen så rigtigt påpeger, store individuelle forskelle i, hvem der er en glad giver, og hvem man aldrig ser dele med nogen, og jeg har ikke umiddelbart kunne finde nogen sammenhæng mellem f.eks. dominans og gave-givning. Man kunne jo forestille sig, at lavt rangerede dyr skulle give mere for at takkes mig, medlem af en fremmed art, som de måske anser for højere rangeret eller

som en trussel. Men dette lader ikke til at være tilfældet – jeg modtager gaver fra høj og lav. Et mønster, der til gengæld helt klart gør sig gældende er, ikke overraskende, sympatier og antipatier. Jeg har aldrig oplevet gave-givningsadfærd rettet mod mig fra en chimpanse, der ikke brød sig om mig. Jeg har heller ikke været ude for, at et dyr, der var åbenlyst nervøs i min tilstedeværelse, gav mig gaver. Men underligt nok har jeg oplevet, at chimpanser, som jeg swingede med, alligevel ikke forstod, at jeg havde gode intentioner, når jeg rakte dem noget.

Evolutionære strøtanker

Som præsenteret i det ovenstående udviser chimpanser tilsyneladende mindre offervillighed end mennesket og oplever vist ej heller den store offerglæde derved. Tilbage står dog det faktum, chimpanser deler langt mere med hinanden, end mange andre aber og pattedyr af andre ordener gør. Jeg må med Høgh-Olesen rejse spørgsmålet, hvorfor der udviklingshistorisk hos *Pan* er blevet selekteret for denne type adfærd. To forhold kan have gjort sig gældende. For det første er chimpansen et floklevende rovdyr, der med jævne mellemrum går på jagt med andre flokmedlemmer. Som vi har set, er det især i forbindelse med disse jagt-seancer, at man oplever stærke delings-normer. Dette ville være en mulig forklaring på, hvorfor gorillaer, der er flokdyr, men vegetarer, tilsyneladende har nogle ganske anderledes delingsnormer – at magt er ret. Men hvis man vender blikket mod et andet floklevende rovdyr med jagt-adfærd, løven, viser det sig, at jagtadfærden i sig selv ikke nødvendigvis fører til egalitets-normer. Som bekendt er det hunløverne, der går på jagt. Ikke desto mindre er det altid hannerne, der spiser først, og derved kan få fat i de bedste lunser af kødet. Ikke synderligt retfærdigt, hvis man spørger et menneske eller en chimpanse!

Et andet forhold, der udviklingshistorisk har kunne gøre sig gældende, er at chimpanser er nogle af de dyr, hvis unger er længst tid afhængige af voksne. Dette forhold stiller utvivlsomt særlige typer krav til offer-villighed hos i første omgang omsorgsgiveren og, hvis man er flokdyr som chimpansen, i en vis udstrækning også til de øvrige medlemmer i den flok, ungen skal vokse op i. Man kunne argumentere for, at individer med en større offervillighed over for sin unge, ville tage sig bedre af den, og således have en større overlevelsesrate blandt sit afkom, hvilket igen ville resultere i, at de offer-villige gener ville blive ført videre i udviklingshistorien. Man kan forestille sig, at denne offervillighed med tiden er blevet selv-motiverende, så individet føler sig tilskyndet til at dele og ofre, også med andre end egne unger eller slægtninge.

Ugegennytte plejede at blive anskuet som et evolutions-teoretisk paradoks, idet individets eller slægtens gener jo netop bliver ført videre ved, at man overlever bedre, end andre gør, og individet historisk set derfor logisk set må have været egennyttigt. Jeg finder imidlertid intet logisk til hinder for, at en vis grad af uegennytte, også over for ikke-beslægtede individer, kan føre til bedre overlevelse. I en flok vil mange typer adfærd føre til flokkens overlevelse og dette vil i mange tilfælde også betyde, at man selv (eller ens slægt) overlever, skønt offervilligheden naturligvis må have visse begrænsnin-

ger. Hvis vi igen vender os mod løven, er det interessant, at løvekillinger hyppigt dør af sult i tider med få byttedyr, idet de kun får adgang til maden, hvis der er noget i overskud, når de voksne dyr har spist. Så grelt går det ikke med chimpanseunger. Skønt deres mødre ikke aktivt giver dem del i rovet, lader de dem i vid udstrækning diskret hive lunser af byttet til sig.

Høgh-Olesen fremhæver, at netop menneskebarnets store hjælpeløshed har ført til familie-konstruktionen, og til at hanner er mere engagerede i yngelpleje, end vi ser det hos vore primatslægtninge. Til dette har jeg et par kommentarer. En af de interessante ting ved primater som taksonomisk orden er den enorme diversitet, man ser mellem arterne i social organisering. Det er således ikke unikt for mennesket, at fædrene tager meget aktivt del i deres afkoms ve og vel. Et lignende engagement ser man hos en del New World Monkeys (Vestaber), notorisk silkeaberne, hvor forældrene tager lige meget del i yngelplejen. Disse unger er i øvrigt hverken specielt hjælpeløse fra fødslen og ej heller længe om at kunne klare sig selv. Ej heller er det nogen garanti, at fordi hanner og hunner finder sammen i familiegrupper, vil faderen engagere sig i yngelplejen. Den monogame gibbon er et eksempel på en familieenhed med en relativt uengageret fader. Endeligt tvinger menneskebarnets lange periode med hjælpeløshed ikke nødvendigvis familie-enheden frem. Orang-utan-unger fødes omtrent lige så hjælpeløse som menneskebørn og er afhængige af pleje i hen ved 7 år – den ubetinget længste yngelplejeperiode efter menneskets. Ansvar for det hjælpeløse afkom hviler dog helt og holdent på orang-utan-moderen, der lever alene med sin unge, og ikke på nogen måde får hjælp fra andre, og da slet ikke fra faderen, der laller omkring i trætoppene på udkig efter hunner i brunst. Den evolutionære forklaring på netop den menneskelige familiekonstruktion beror vist på et temmelig komplekst samspil af faktorer såsom klima- og habitatforandringer, ændret fødeadfærd, samt lang yngelplejeperiode.

Referencer

Asplund, J. (1987). *Det sociala livets elementära former*. Göteborg, Sverige: Bokförlaget Korpen.